

ÇOCUKLAR ve DEPREM

Funda GÜRBÜZ^{1*}, Naciye Esra KOYUNCU²

¹ Anestezi Programı / KTO Karatay Üniversitesi SHMYO Türkiye

² Hemşirelik Bölümü / KTO Karatay Üniversitesi SYO, Türkiye

*(funda.gurbuz@karatay.edu.tr) Başlıca yazarın mail adresi

Özet – Deprem, yer sarsıntısı veya zelzele yer kabuğundan çıkan enerji sonucu oluşan sismik dalgalanma ve bu sebeple yeryüzüne yansıyan sarsıntı olarak tanımlanır. Enerji patlaması kendiliğinden oluşabildiği gibi insanlar tarafından da tetiklenebilmektedir. Meydana gelen depremler bazen sallantı bazen ise yer değiştirme olarak kendini gösterebilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde görülen en büyük deprem olan 6 Şubat depremi asrın felaketi olarak tarihe geçmiştir. Gaziantep ve Kahramanmaraş merkezli olduğu bilinen iki büyük deprem 7.7 ve 7,5 şiddetinde hesaplanmış ve yine bu iki büyük deprem arasında çok sayıda 6 şiddetinde artçı sarsıntı da meydana gelmiştir. Bölgelerde çok fazla yıkılmış bina ve can kaybının olduğu rapor edilmiştir. Türkiye hükümeti tarafından doğal afet ve salgın gibi durumlarda uluslararası kuruluşlardan yardım çağrısı talep edilen en yüksek acil durum alarmı verilmiştir. Yine depremden etkilenen illerde üç ay süreli olağanüstü hâl ilan edilmiştir.

Bu durumdan en çok etkilenen grup ise yine savunmasız olan çocuklar olmuştur. Çocuklar deprem esnasında ölüm ve yaralanma sonrasında ise hastalık, barınma, beslenme, fiziksel sosyal ve ruhsal sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Depremde enkaz altından sağ çıkan çocukların çoğu evini, ailesini okulunu ve arkadaşlarını kaybetmiştir. Tüm sosyal çevresinden uzak kalan bu çocuklar aynı zamanda 6 Şubat depreminde iklim koşulları ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadelenin olumsuz sonuçları ise travma, umutsuzluk, anksiyete, depresyon, post travmatik stres bozukluğu (PTSB) gibi bulgularla ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalarda çocuklarda en çok post travmatik stres bozukluğu tespit edilmiş olup sosyal olanakların tükenmişliği gibi nedenlerle kısa veya uzun vadede çeşitli fizyolojik ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalan bu çocuklara gerekli desteğin sağlanmasının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler – Aile, Adölesan, Çocuk, Deprem, Post-Travmatik Stres Bozukluğu, Uyum

I. GİRİŞ

Deprem etkileyeceği alan ve etki şiddeti bakımından öngörülemeyen, can ve mal kaybına neden olabilen bir doğa olayıdır. Geçtiğimiz yıllar birçok doğa olayının yaşanmasına ve toplum üzerinde iz bırakmasına neden oldu. Toplumun bireyi olan çocuklar ise doğal felaketlerden etkilenen en masum bireylerdir. Her yıl milyonlarca çocuk ve genç birçok doğal afete maruz kalmakta ve farklı şekilde etkilenmektedir. Çocukluk döneminde yaşanması çok normal olmayan bu afet deneyimleri çocuklarda çeşitli şekillerde fiziksel ve ruhsal bozuklukların oluşmasına sebep olabilmektedir (1). Tarih boyunca ülkemizin karşılaştığı felaketler

arasında asrın felaketi olarak adlandırılan 6 Şubat depremi de yaşanan en büyük doğa felaketidir. Bu felakette tüm canlılar zarar görmüş olup çocuklarımız bu gurubun en savunmasız üyelerindedir. Deprem çocuklar için fiziksel sağlık sorularının yanında ruhsal sağlık sorunlarına zemin hazırlayan bir afettir. Çocukların deprem algılarını sorgulayan, deprem bilgi düzeylerini ölçmeye çalışan ve depreme maruz kalmaları nedeniyle çeşitli sağlık problemleri yaşayan çocukları konu edinmiş çeşitli çalışmalar mevcuttur (2). Birinci derece deprem bölgesi olan İzmir'in Kemalpaşa İlçesinde yaptıkları bir araştırmaya ortaokul 6 ve 7. sınıf öğrencilerini dahil etmişlerdir. Öğrencilerin

Türkiye'nin deprem bölgesi olduğunu bilmelerine rağmen afet planı hazırlığı konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları ifade edilmiştir. Öğrencilerin bilgi düzeylerini ölçmek için sorulan sorularda alınan geri bildirimlere göre geleneksel depremden korunma yöntemlerinden olan cenin pozisyonunda durma veya evden kaçma gibi uygulamaları bildikleri fakat depreme hazırlık uygulamalarının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Yine deprem anında yapılması gerekenler ve deprem çantasında bulunması gerekenler konusunda da yeterli bilgiye sahip olmadıkları belirlenmiştir. Okulda verilen görsel ve uygulamalı eğitim sonrasında depreme ilişkin bilgi puanlarının arttığı dolayısıyla tehlikeyi tanıma ve baş edebilme becerilerinin arttığı tespit edilmiştir. Yine eğitim sonrası "aile afete hazırlık planı" hazırlamada istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Geleneksel depremden korunma yöntemlerine ilave olarak özgül depreme hazırlık uygulamalarında da artış olduğu ifade edilmiştir (2).

DEPREMİN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Fiziksel etkileri

Sağlık bireylerin yalnızca hastalık ve sakatlığının olmayışı değil fiziksel ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlanmaktadır. Çocuklukta yaşanan doğal afetler ise yarattığı travmatik etkileri nedeniyle sağlığın bozulmasına zemin hazırlamaktadır (3). Depremden etkilenen çocukların sağlık problemleri incelendiğinde kas iskelet sistemi sorunları yaşadıkları, solunum problemi gelişmesi açısından riskli oldukları, sindirim sistemi bozuklukları ve uyku sorunu yaşadıkları ifade edilmiştir (4).

Yine deprem sonrası hijyen koşullarının yetersizliği, besin ve suya ulaşımında güçlük, sağlık hizmetine erişimin yetersizliği, barınma sorunları ve kalabalık yaşam, depremde hayatını kaybedenlerin defin işlemlerinde yaşanan gecikmeler ve dolayısıyla tüm bu yaşanan sağlıksız koşullar nedeniyle oluşan bulaşıcı hastalık görülme riski arttırmaktadır (5).

Sosyal etkileri

Deprem sonrası insanlarla birlikte birçok sektör de etkilenmektedir. Sosyal düzenin bozulması ve insanların kendilerini güvende hissetmemesi nedeniyle güvenli olduğu düşünülen bölgelere göçler başlar. Bu isteğe bağlı ya da zorunlu olarak gerçekleşebilir (6). Yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalan çocuklar yeni hayatlarına adapte

olmak konusunda sıkıntı yaşayabilirler. Ayrıca eğitim hayatına ara veren ve çalışmak zorunda kalan ergenlerin de akademik başarılarında düşüş meydana gelebilmektedir (7,8).

Davranışsal etkileri

Çocukların gelişim dönemlerine göre depreme verdikleri tepkiler farklılık gösterebilmektedir. Örneğin oyun çocukluğu döneminde değişen yaşam koşulları ve bozulmuş olan düzenlerine tepki olarak uyum sorunu yaşayabilirler. Şaşkınlık ve güven problemi yaşayabilir, oyunlarında yaşadıkları kayıpları konu edinebilirler. Bu dönemde yaşanan travmaya bağlı kekemelik ve konuşma bozuklukları da gözlenebilir (8).

Okul çağındaki çocuklar ise artık gerçekleşen olayların farkındadır ve olaylara daha geçekçi yaklaşabilirler. Bu dönemde akran birlikteliği, arkadaş kavramı çok önemlidir ve arkadaşını kaybetmek veya ait olduğu ortamdan uzaklaşmak depresyona kadar gidebilecek psikolojik sorunlara neden olabilmektedir (1).

Ergenler için arkadaş grubu çok önemlidir. Bir gruba dahil olma ve beğenilme isteğinin ön planda olduğu bu dönemde arkadaş çevresinden bir kaybın yaşanması depresyon, post travmatik stres bozukluğu gibi sağlık problemlerine neden olabilmektedir. Bu kötü durumlara tepki olarak suç eğilim, saldırganlık ve madde kullanımı artabilmektedir (1).

Psikolojik etkiler

Deprem nedeniyle etkilenen bireylerde en çok gözlenen durum post travmatik stres bozukluğu ve depresyon olarak incelenmiştir. Fakat bunun yanında anksiyete, ileri düzeyde yas yaşamada en sık görülen belirtilerdendir (9).

Post travmatik stres bozukluğu çocuğun veya başkasının ölüm riski yaşaması, fiziksel bir saldırıya maruziyet veya yaralanma durumunun varlığı veya böyle bir duruma şahit olması sonucu ortaya çıkan davranış değişikliği olarak tanımlanır. Depresyon duygusal karmaşa olarak tanımlanır. Yani sürekli bir gerginlik hali, mutsuzluk, umutsuzluk, karamsarlık, intihar düşüncesi veya intihar girişiminin varlığı, uyku ve yeme bozuklukları şeklinde süregelen psikolojik bir bozukluktur (10).

Anksiyete ise tehlike durumlarında verilen adaptif tepkidir. Otonom sinir sistemi aktivasyonu neticesinde terleme, titreme, kızarma, gerginlik huzursuzluk gibi belirtilerin ortaya çıkmasıdır (11).

DEPREM SONRASI ÇOCUKLARDA GÖZLENEN PSİKOLOJİK SORUNLAR

Deprem sonrası gözlenebilen psikolojik sorunlar üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Çin'in Sichuan eyaletine bağlı Wenchuan bölgesinde 12 Mayıs 2008 yılında meydana gelmiş olan 8.0 şiddetindeki depremde binlerce insan ölmüş yüzbinlerce insan ise yaralanmıştır. Yine en az 14.000 okulun depremde yıkıldığı, adölesanların çoğunun evlerini, aile üyelerini kaybettikleri ve fiziksel ve psikolojik açıdan çok acı çektikleri ifade edilmiştir. Tian ve Ark. (2014)'nin yaptığı araştırmada hasar görmüş veya yıkılmış üç ortaokul ve bu okullarda öğrenim görmüş 14-20 yaş arası adölesanları çalışmaya dahil etmiştir. Adölesanlarda deprem sonrası post travmatik stres bozukluğu (PTSB) yaygınlığının araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmadaki adölesanların çoğunu enkaz altından kurtarılmış olan yaralılar ve fiziksel engeli olan, evini, ailesini kaybetmiş ve çevresindekilerin ölümüne tanık olmuş kişiler oluşturmuştur. Depremden üç yıl sonra yapılan bu çalışmada adölesanlarda, uyuma güçlüğü, kolay irkilme ve olayın yaşandığı anın üzücü bir şekilde tekrar hatırlandığı yoğun korku, çaresizlik ve konsantrasyon bozukluğu tespit edilmiştir. Çalışmada fiziksel egzersiz ve sosyal destek sistemlerinin öneminden bahsedilmiş ve yetersizliği neticesinde PTSB bulgularının artmış olduğu belirlenmiştir. Ailesini, arkadaş çevresini ve yakınlarını kaybetmiş, ölümüne şahit olmuş adölesanların PTSB daha fazla maruz kaldığı tespit edilmiş ve fiziksel egzersiz ile sosyal destek ile arasında negatif ilişki bulunmuştur.

Çin'in Wenchuan ilçesinde meydana gelen depremden 8 yıl sonra Du ve Ark. (2018)'nin ergenler üzerinde yapmış olduğu başka bir çalışmada ise PTSB ve travma sonrası büyüme (TSB) yaygınlığı araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre PTSB yaşayan ergenlerin zaman geçtikçe stres düzeyinin azaldığı, hala PTSB yaşayan ergenler ile primer olarak ilgilenilmesi gerektiği sosyal destek sistemlerine ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir. Ayrıca PTSB ile depremden etkilenen bölge mesafesi arasında pozitif bir ilişki bulunmuş, kişi etkilenen bölgeye ne kadar yakın bir mesafede yaşıyorsa PTSB yaşama olasılığının da artmış olduğu vurgulanmıştır. Yine depremden sonra hayatta kalan ergenlerin travma sonrası büyüme olarak adlandırılan stresli olaylar sonucu olumlu psikolojik tutum geliştirme oranının da

yüksek olduğu ve bunun mesafe ile doğru orantılı olarak arttığı da ifade edilmiştir.

Dutta ve Ark. (2022)'nin 2010 yılında 8.8 şiddetinde Şili'de meydana gelen depreme maruz kalan Şili'li çocukların yaşadıkları olumsuz çocukluk deneyimleri ve psikososyal işlevsellikleri üzerine etkisini incelemiştir. Şili'nin 15 bölgesinde deprem maruziyeti hafif, orta ve şiddetli maruziyet olarak kategorize edilmiş ve şiddetli deprem maruziyeti yaşayan öğrencilerde psikososyal bozulmanın daha fazla olduğu, hafif şiddette depreme maruz kalan grupta ise küçük etkilerin gözlemlendiği ifade edilmiştir.

Silwal ve Ark. (2018)'nin yaptığı çalışma 25 Nisan 2015 Nepalde meydana gelen 7.8 şiddetindeki Sindhupalchok depremi ve 7.3 şiddetindeki Katmandu depremini konu edinmiştir. Birçok kişinin yaralanmasına ve ölümüne neden olan depremde ölümlerin yaklaşık üçte birini çocuklar oluşturmaktaydı. Yaşayan çocuklar ise yaralanma, geçici barınma güçlükleri, güvenli olmayan ortamlarda yaşama zorunluluğu, sağlık hizmetine erişimde güçlük, ilaç, uyku sorunları ve aile ve arkadaş çevrelerini kaybetmeye bağlı yas süreci gibi çeşitli zorluklar yaşamışlardır. Nepal'de meydana gelen felaket sonrası yapılan bu çalışmaya 11-17 yaş arası adölesanlar dahil edilmiştir. Çalışma sonucunda deprem şiddetinin dolayısıyla yıkıcı gücün artmasıyla PTSB'nun da arttığı ve depresif belirtilerin daha fazla gözlemlendiği ifade edilmiştir. Yine PTSB'nu pozitif katkı sağlayan bir diğer etmenin düşük aile eğitim seviyesi olduğu vurgulandı. Yine aile eğitim düzeyi ve sosyoekonomik seviyenin düşüklüğü PTSB'nu arttıran sebepler arasında gösterilmiştir.

Türkiye'de 1999 yılında meydana gelen 7.4 ve 7.2 şiddetindeki Marmara depremlerinden 3 yıl sonra yapılan çalışmada kızların erkeklerden daha fazla etkilendiği, orta ve şiddetli düzeyde PTSB'na maruz kaldığı ve daha fazla depresif belirtilerin gözlemlendiği ifade edilmiştir. Ayrıca farklı örneklemelerden elde edilen veriler incelendiğinde PTSB olan çocuk sayısının zamanla azaldığı ifade edilirken depremden sağ çıkan çocukların uzun süreli PTSB belirtileri gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca bu çalışmada kültür yapısı ve bunu etkileyen insan davranışlarının sosyal destek mekanizmalarını etkilediği sonucuna da varılmıştır (16, 17). Yine bu ve benzer çalışmalarda yaş faktörünün TSSB üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı ifade edilmiştir (16,18).

İtalya'nın 2009 yılında deprem nedeniyle harap olan Abruzzo bölgesinde depremden 1 yıl sonra çocuk ve ergenlerin psikiyatrik semptomlarının yaygınlığının araştırıldığı bir çalışma yapılmıştır. Çalışmaya 3-14 yaş grubu çocuklar dahil edilmiştir. Çalışma sonucuna göre 6-10 yaş arası çocuklarda PTSS ve anksiyete görülme sıklığının daha fazla olduğu daha küçük (3-5) ve daha büyük (11-14) yaş arası çocuklarda ise artmış psikopatolojik bir durumun gözlenmediği ifade edilmiştir. Bu çalışma yaş faktörünün deprem sonrası PTSS'nda belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (19).

Van Depremi sonrasında ortaöğretim öğrencilerinde travmadan etkilenme ve umutsuzluk düzeylerini inceledikleri çalışma sonuçlarına göre travma ile umutsuzluk düzeyi arasında pozitif korelasyon bulunmuş yani travmadan etkilenme düzeyi arttıkça umutsuzluk düzeyinin de arttığı vurgulanmıştır. Yine travma ile cinsiyet arasındaki ilişki incelenmiş ve kız öğrencilerin daha fazla travma yaşadıkları belirlenmiş fakat umutsuzluk düzeyinin cinsiyet açısından fark yaratmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca travma düzeyini etkileyen faktörlerden en önemlisi yakınlarını kaybetme olarak açıklanmıştır (17).

SONUÇ ve ÖNERİLER

İnsanlar bir deprem bölgesinde yaşadığının farkında olsalar dahi bu gerçeğin kendi başlarına gelebileceğini düşünmez veya olası bir felaket için hazırlık yapmazlar. Birçoğu hazırlıksız yakalanan toplumumuz bundan sonrası için ne yapabileceklerini bilmek ister. Depreme maruz kalmış kişilerin verecekleri her tepki olağanüstü bir duruma verilen olağan tepkiler olarak değerlendirilmelidir. Bunun bir hastalık, zayıflık olmadığı kişiye açıklanmalıdır. Bu süreçte kişiler normal hayatına dönmeye çalışırken gündelik hayatlarındaki rutin alışkanlıkları bozulduğundan çeşitli zorluklara maruz kalabilmektedirler. Çocuklar ise bu grubun en masum, bilinçsiz ve zarar gören bireyleridir. Sosyal destek sistemleri ise bu dönemde çocuklar için oldukça önemlidir.

Depremden etkilenen çocuklara yaşadıklarının bir doğal afet olduğu anlatılmalı bu konuda bilinçlendirilmelidir. Deprem hakkında konuşması ve konu hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğu değerlendirilmelidir. Deprem öncesinde nasıl çanta hazırlanması gerektiği, içinde neler bulunması gerektiği, çantanın nerede muhafaza edilmesi gerektiği, deprem esnasında nerede toplanılacağı konusunda bilinçlendirilmelidir.

Depremden etkilenen çocukların duygularını anlatması, yaşadıklarını paylaşma konusunda teşvik edilmesi ve rahatlaması açısından çok önemlidir. Depremde kaybettikleri yakınları veya arkadaşları olan çocuklara bu konuda hissettikleri sorularak kayıpları konusunda destek olunmalı ve kendilerini suçlu hissetmemeleri gerektiği anlatılmalıdır.

Depremle ilgili travmalar yaşayan çocukların konu hakkında konuşmaları sağlanarak geçmişi değiştiremeyecekleri anlatılmalı ve durumu kabullenmeleri sağlanmalı, kendi yaşamları ile ilgili otokontrollerini yeniden elde etmeleri konusunda teşvik edilmelidir. Duygularını ifade etmesi için cesaretlendirilen çocuklar deprem anı veya kayıplarını tekrar yaşayarak kendilerini ifade etmekte güçlük yaşayabilirler. Bu durumda konuyla ilgili çocukla görüşmeye ara verilmeli, dikkatini dağıtacak çeşitli aktivitelerle olaydan uzaklaşması sağlanmalıdır. Okul hayatlarına devam etmeleri, spor, egzersiz faaliyetleri, kendi stresle baş etme yöntemlerini kullanmaları konusunda teşvik etmek, sosyal destek hizmetlerinin artırılmasını sağlamak, bu hizmetlere nasıl ulaşacağı konusunda yönlendirmeler yapmak çocuğun yaşadığı olumsuz duygularından uzaklaşmasına destek olacaktır.

Çocuğun davranışları gözlemlenmeli, depremi yaşadığı anı anlatırken hissettikleri dikkatlice gözlemlenmeli gerekli durumlarda bir psikiyatri uzmanına yönlendirilmesi konusunda bilinçli davranılmalıdır. Kaygı, stres, nefes darlığı, titreme, terleme, hızlı ve derin soluk alıp verme, baş dönmesi, nefes alamama gibi belirtiler açısından gözlenmeli ve ilgili birimlere yönlendirilerek sağlık kontrollerinin yapılması sağlanmalıdır.

Deprem sonrasında yaşanan bir diğer sorun ise uykuya dalmakta güçlük olabilmektedir. Çocuğun bu konuda uyku hijyenini sağlamak açısından desteklenmesi önemlidir. Her gün aynı saatte uyuyup aynı saatte uyanmak, uykuya dalmadan önce duş yapmak, yemek öğünlerini uyku saatine uzak bir sürece planlamak, uyarıcı yiyecek ve içecekler konusunda bilgilendirmek uyku hijyenini sağlamak konusunda destekleyici yaklaşımlarda olabilmektedir. Ayrıca yaşadığı travma sonrasında rüya görerek korkmasını engellemek için uyku günlüğü tutarak yaşadığı korkuları ifade etmesi konusunda desteklenmelidir.

Çocuklar deprem öncesi sırası ve sonrasında kendilerinin ve ailelerinin güvende olduğunu bilmek isterler. Bu konuda ortak hareket edeceklerinin bilincinde olmaları onlara huzur

verecektir. Deprem esnasında yapması gereken ve yapmaması gerekenler konusunda çocuk ve aile bilinçlendirilmeli bu konuda tüm aile bireyleri ortak bir tavır sergilemelidir.

Depreme maruz kalan çocukların sosyal destek hizmetlerinden nasıl faydalanabileceği, kimlerden yardım isteyebilecekleri, kendilerini depremden ve zarar verebilecek durumlardan nasıl korumaları gerektiği konusunda bilinçlendirilmelidir.

Deprem bölgesi olan ülkemizde yerbilim konusunda ilköğretimden itibaren okullarda eğitimler verilmeli, ders müfredatına deprem ve korunma yolları dersi eklenmelidir. Bu şekilde daha bilinçli bireyler yetişecek, depreme maruz kalan çocuklar daha bilinçli hareket edebileceklerdir.

KAYNAKÇA

1. Karabulut D, Bekler T. Doğal Afetlerin Çocuklar ve Ergenler Üzerindeki Etkileri. Doğal Afetler ve Çevre Dergisi [Internet]. 2019 Apr 9 [cited 2023 Mar 8];5(2):1–3. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/doi/10.21324/dacd.500356>
2. Mermer G, Donmez RO, Daghan S. The evaluation of the education for earthquake preparation addressed to middle school students. J Pak Med Assoc. 2018;68(12).
3. Hensley L, Varela RE. PTSD Symptoms and Somatic Complaints Following Hurricane Katrina: The Roles of Trait Anxiety and Anxiety Sensitivity. Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology [Internet]. 2008 Jul 14;37(3):542–52. Available from: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15374410802148186>
4. Felix E, Kaniasty K, You S, Canino G. Parent–Child Relationship Quality and Gender as Moderators of the Influence of Hurricane Exposure on Physical Health Among Children and Youth. J Pediatr Psychol [Internet]. 2016 Jan;41(1):73–85. Available from: <https://academic.oup.com/jpepsy/article-lookup/doi/10.1093/jpepsy/jsv038>
5. Ekşi A. Afetlerden Sonra Ortaya Çıkabilecek Çevresel Risklerin Yönetimi. Hastane Öncesi Dergisi. 2016;1(2).
6. Ekici S, Tuncel G. Göç ve insan. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi [Internet]. 2015 [cited 2023 Mar 8];5(1):9–22. Available from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/307113>
7. Kaştan Y. Türkiye’de Göç Yaşamış Çocukların Eğitim Sürecinde Karşılaşılan Problemler. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi [Internet]. 2015 Dec 3;2(4):216. Available from: <http://dergipark.gov.tr/doi/10.20860/ijoses.22228>
8. Sönmez MB. Depremin psikolojik etkileri, psikolojik destek ve korkuyla baş etme. TOTBİD Dergisi [Internet]. 2022 May 1 [cited 2023 Mar 8];21(3):337–43. Available from: https://dergi.totbid.org.tr/uploads/pdf_1160.pdf
9. Felix E, Hernández LA, Bravo M, Ramirez R, Cabiya J, Canino G. Natural Disaster and Risk of Psychiatric Disorders in Puerto Rican Children. J Abnorm Child Psychol [Internet]. 2011 May 15;39(4):589–600. Available from: <http://link.springer.com/10.1007/s10802-010-9483-1>

10. Dong Q, Yang B, Ollendick TH. Fears In Chinese Children and Adolescents and Their Relations To Anxiety and Depression. Journal of Child Psychology and Psychiatry 1994; 35 (2): 351-363.

11. Demiriz S, Ulutaş İ. 9 12 Yaş Çocuklarının Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Ege Journal of Education [Internet]. 2003 Apr 1 [cited 2023 Mar 8];3(1):1–9. Available from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/eggefd/issue/4922/67329>

12. Tian Y, Wong TKS, Li J, Jiang X. Posttraumatic stress disorder and its risk factors among adolescent survivors three years after an 8.0 magnitude earthquake in China. BMC Public Health. 2014;14(1).

13. Du B, Ma X, Ou X, Jin Y, Ren P, Li J. The prevalence of posttraumatic stress in adolescents eight years after the Wenchuan earthquake. Psychiatry Res. 2018 Apr 1;262:262–9.

14. Dutta A, Peña F, Holcomb JM, Leiva L, Squicciarini AM, Canenguez KM, et al. Earthquake exposure, adverse childhood experiences, and psychosocial functioning in Chilean children: A longitudinal study. J Trauma Stress [Internet]. 2022 Aug 30 [cited 2023 Mar 8];35(4):1177–88. Available from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/jts.22826>

15. Silwal S, Dybdahl R, Chudal R, Sourander A, Lien L. Psychiatric symptoms experienced by adolescents in Nepal following the 2015 earthquakes. J Affect Disord. 2018;234.

16. Bal A, Jensen B. Post-traumatic stress disorder symptom clusters in Turkish child and adolescent trauma survivors. Eur Child Adolesc Psychiatry [Internet]. 2007 Oct 17 [cited 2023 Mar 8];16(7):449–57. Available from: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00787-007-0618-z>

17. Tanhan F, Kardaş F. Van Depremi Yaşayan Ortaöğretim Öğrencilerinin Travmadan Etkilenme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. Sakarya University Journal of Education. 2014;4(1).

18. Zhang Y, Kong F, Wang L, Chen H, Gao X, Tan X, et al. Mental health and coping styles of children and adolescent survivors one year after the 2008 Chinese earthquake. Child Youth Serv Rev. 2010;32(10).

19. Feo P, Di Gioia S, Carloni E, Vitiello B, Tozzi AE, Vicari S. Prevalence of psychiatric symptoms in children and adolescents one year after the 2009 L’Aquila earthquake. BMC Psychiatry. 2014;14(1).